

CSATÓ KATALIN

Indulások és újraindulások

Közgazdasági Szemle, új folyam, 1954

A hazai közgazdaságtan legrégebbi orgánuma, a Közgazdasági Szemle éppen 130 éves. Nemzetgazdasági Szemle néven 1874-ben, világviszonylatban is viszonylag korán indult a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Az amerikai testvérlap, az *American Economic Review* első száma 37 évvel később, 1911-ben jelent meg. A Szemle története azt példázza, hogy nemcsak a könyveknek, de a folyóiratoknak is megvan a maguk sorsa. A folyóirat háromszor indult, és nemcsak a többszöri indulás ténye, hanem azt alapítók és újraalapítók indítékai is egyértelműen a kort tükrözték, amelyben újra és újra nekivágtak, hogy színvonalas fórumot biztosítsanak a hazai közgazdaságtannak. A cikk a harmadszori indulás eddig jórészt ismeretlen körülményeit tárja az olvasó elé. Bemutatja, hogy 1954-ben paradox módon „keményvonalas” pártkorifeusok javaslatára váltotta fel ismét a Közgazdasági Szemle a nevével is sokat mondó, 1948 és 1954 között működő Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemlét. Mindennek ellenére a régi-új lap már első számától kezdve a gazdasági ráció érvényesítéséért küzdött az igencsak kedvezőtlen külső körülmények közepette. *Journal of Economic Literature* (JEL) kód: B29.

A Nemzetgazdasági Szemlétől az első Közgazdasági Szemléig

A *Nemzetgazdasági Szemlének*¹ már alapításának évében is volt némi múltja, minthogy az 1861 és 1871 között kiadott *Statisztikai Közlemények*, majd *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények* néven megjelent folyóirat egyenes szellemi örökösének számított. A lap hivatásának tekintette a magyar nyelvű közgazdasági gondolkodás pallérozását és a közgazdaságtan színvonalának az emelését. Vállalt programja szerint:

A „koronként előtérbe lévő fontosabb nemzetgazdasági kérdéseket a mai tudomány színvonalán álló értékezesekben tárgyalni s közvetítőül szolgálni a nemzetgazdasági tudomány jelenkori mozgalmait s hazai művelődésünk között, fejtegetni a magyar államot és társadalmat közvetlenül érintő gyakorlati kérdéseket az állami pénzügyek s a nemzetgazdasági élet különböző ágainak köréből; előmozdítani az ország nemzetgazdasági és pénzügyi viszonyainak helyes fel-

¹ *Nemzetgazdasági Szemle*. Havi folyóirat a nemzetgazdaság, pénzügy és statistika köréből. A M. Tud. Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának közreműködésével. Szerkeszti: Halász Imre. I. kötet. 1874. július–december. Budapest. Kiadja az Athenaeum Irod. és Nyomd. Részvénytársulat. 1874. A szerkesztőség a Dohány utca 12. sz. I. emeletén működött. Az előfizetés díja egy évre 8 forint volt. (A régi szövegeket a korabeli írásmódot követve közöljük.)

mérését a hivatalos és magán úton felgyűlő ama nagybecsű statisztikai anyag feldolgozata által, mely részint roppant tömegénél fogva, részint mivel többnyire hivatalos forrásmű alakjában tétetik közzé, a hazai közművelődésre nézve eddig nagy részben holt tőkét képzett; szemmel kísérni a művelt nemzetek törvényhozásában s gazdasági életbe felmerülő fontosabb nemzetgazdasági jelenségeket kiváló tekintettel Magyarország anyagi érdekeire s nálunk szőnyegen forgó gyakorlati kérdésekre; ismertetni a külföldi irodalomban megjelenő legnevezetesebb nemzetgazdasági szakmunkákat.” (*Halász* [1874] 1. o.).

A „füzeteket” útjára indító gr. Lónyay Menyhért A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó Kormányzatra című cikkének programot adó mottója e tudomány és a politika viszonyáról vallott felfogásának tömör foglalata: a „nemzetgazdasági tudomány állítja fel az igazságokat, melyekhez kell, hogy a népek jóllétét előmozdító kormányzat alkalmazkodjék”. (*Lónyay* [1874] 1. o.)

A lap indulása nem volt sima. Anyagi „részvétlenség” miatt, kellő számú előfizető hiányában további számai elmaradtak.² A valódi indulás 1877-hez köthető. A Magyar Tudományos Akadémia szakbizottsága kötelességének érezte az újabb kísérletet. 1877-ben jelent meg a Nemzetgazdasági Szemle³ új folyamának első füzete, és ettől az évtől van folyamatosan jelen a tudományos közéletben egy elméleti jellegű közgazdasági folyóirat. Korábbi nevét megtartották tehát, de profilját jobban körülhatárolták. Védnöke továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia maradt, a Nemzetgazdasági Bizottság azonban kibővült az állandó Statisztikai Bizottsággal. Szerkesztője egy teljes évtizedig György Endre. Munkájában „semlegességet” ígért, a párthovatartozástól független tudományos vélemények közlését, és az erkölcsi felelősség vállalását. Az 1886-os évet követő két évben az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának megbízásából Heltai Ferenc, közgazdasági író, Budapest későbbi főpolgármestere szerkesztette a lapot. 1898-tól Jekelfalussy József, az akadémia rendes tagja vette át a feladatot.

1893-ban a lap neve Közgazdasági és Közigazgatási Szemlére változott.⁴ Jekelfalussy, aki elméleti és gyakorlati téren sokat tett a hivatalos magyar statisztika megreformálásáért és Keleti Károlyt követően betöltötte a Statisztikai Hivatal elnöki tisztségét, a közgazdasági kérdések tudományos tárgyalását is célul tűzte ki. A kiadvány terjedelmét megnövelte, és a folyóirat nevét magyarosította, hogy „a német mintára hibásan képzett *nemzetgazdaság* szót végre a helyesebb és újabban nálunk is kizárólag használt *közgazdaság* szó váltsa fel.” (*Jekelfalussy* [1893] 1. o.) A tematikai bővítés azonban nem sikerült, mivel a közigazgatás témaköréből sem anyagot, sem szerzőt nem tudott folyamatosan biztosítani.

1895-ben a lap rátalált végleges nevére, és Közgazdasági Szemle⁵ lett az egy évvel korábban alapított Közgazdasági Társaság lapja. A folyóirat tudományos színvonalát kiemelkedő szakmai kvalitású, nagynevű szerkesztők biztosították. 1900-tól 1918-ig társ-

² 1875-ben a Vasárnapi Újságban közzétett országosan megjelenő heti és havi kiadványok listáján még számon tartották, neve mellé a következő megjegyzést fűzve: [e] „folyóirat szerkesztésétől Halász Imre, kiadásától az Athenaeum visszalépett, azonban tudunkkal a vállalatot az Athenaeum tovább is fenntartja.” (*Vasárnapi Újság*, 1875. 4. sz. 59. o.)

³ Nemzetgazdasági Szemle, évnegyedes folyóirat a nemzetgazdaság, pénzügy és statistika köréből. Új folyam. A M. Tud. Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai állandó bizottságának meghagyásából. Szerkeszti: György Endre. 1877. Budapest. Knoll Károly Akadémiai könyvtáros. Előfizetési díj: évente 5 forint.

⁴ Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából. Szerkeszti: dr. Jekelfalussy József a M. Tud. Akad. I. tagja. XVII. évfolyam. Első kötet. Budapest Pesti Könyvnyomda – Részvénytársaság 1893.

⁵ Közgazdasági Szemle. 1895. XIX. évfolyam. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából. A Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos közlönye. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. Szerkeszti: dr. Jekelfalussy József.

szerkesztők: a közgazdász, gazdaságpolitikus, későbbi pénzügyminiszter Hegedűs Lóránt és a jogász, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, Mandello Gyula. „Becsüvünk az is, hogy a napi hírlapok, melyek Magyarországon nagyobb mértékben gyakorolnak befolyást a közszellemre, mint másutt, bizalommal hallgassák meg a Közgazdasági Szemle ítéletét s vegyenek át belőle közleményeket” – írták beköszöntőjükben. (*Hegedűs–Mandello* [1900] 3. o.) 1910-től 1918-ig, haláláig Mandello Gyula egyedül irányította a lapot, miután Hegedűs elvállalta a Gyáriparosok Szövetségének ügyviteli teendőit, és lemondott.

Mandellót a statisztikus, egyetemi tanár, tudományszervező Bud János követte (1919–1922). Miniszterré történő kinevezésekor, 1922 decemberében Buday László kapott megbízást, akinek személyében az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságában és a Közgazdasági Szemlében betöltött tisztségek közt megszokott kapcsolat újra felelevenült (1923–1924). Buday halála után a lap szerkesztője korának talán legismertebb és legelismertebb közgazdász-tudósa Heller Farkas lett. Huszonöt éven át töltötte be ezt a posztot egészen a lap megszűnéséig (1925–1949). 1945 után a Szemle egyre ritkábban jelentkezett, utolsó összevont, formáját tekintve is kicsinyke számával 1949. áprilisában.⁶

Heller a folyóirat fontos gyakorlati feladatai közé sorolta, hogy információval lássa el a tudományos kutatást. A lap feladatkörébe sorolta a kormányzat gazdasági intézkedéseinek pontos, időrendbeli rögzítését, a kutatók szegénységének okán pedig a külföldi folyóiratokról és könyvekről adott ismertetéseket, továbbá a külföldi események krónikáját. A rövidebb lélegzetű írásokat részesítette előnyben, de súlyt helyezett az elméletre is. A „gazdasági élet konkrét eseményei mellett Szemlénknek, ha hagyományaihoz hű akar maradni, nem szabad megfélemlenie az elmélet ápolásáról sem. Téved az, aki az elméletet azzal tolja félre, hogy az úgyis csak elmélet, és nincsen gyakorlati jelentősége. Az elmélet gyakorlati haszna nem mindig kézenfekvő, mert a mélységekbe világít be, de csak a komoly elméleti elmélyedés képesíti a sekélyes és önállóan ítéletek helyett az élet jelenségeinek komoly és alapos megítélésére. Ezért, ha súlyossá akarjuk tenni szavunkat, az elmélet mélységeitől nem szabad visszariadnunk, és lehető tág teret kell az elméleti kutatásnak adnunk. E téren minden törekvést a legmelegebben kell felkarolnunk, mert nálunk még mindig nem mutatkozik annyi megértés az elméleti kutatással szemben, mint amilyen kívánatos volna.” – üzent a mának is Heller szerkesztői előszavában (*Heller* [1925] 208–209. o.). A közreadott tanulmányok tárgya sokszínű: a határhaszon-elmélettől a konjunktúrakutatáson át a gazdaságfilozófiai és gazdaságetikai problémák felvetéséig terjed. Heller szerkesztésében korszerű, komoly, szemléletformáló írások jelentek meg, tanítványaié, később világhírűvé vált közgazdászoké.

A hosszú, évtizedeket átívelő időszakban a Szemle megőrizte alapításakor lefektetett szerkesztési elveit.⁷ A lap eredetileg vállalt célját követve igyekezett a „napi kérdéseket” és az elvont elméleti fejtegetéseket egymáshoz közelebb vinni, az eredményekkel pedig a nagyközönséget megismertetni, hogy segítse a gyakorlatban felmerülő közgazdasági feladatok megoldását.

1949-ben, a Közgazdasági Szemle megszűnése után a nagy múltú lap helyébe az 1947. májusától elindult Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle lépett, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Közgazdasági Szakosztálya és a Magyar–Szovjet Kereskedelmi Kamara kiadványa.⁸ Elsősorban a szovjet közgazdasági szakirodalom magyar nyelven való

⁶ Közgazdasági Szemle, 1–4. sz. 1949 áprilisában egy kötetben jelent meg, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában, Heller Farkas szerkesztésében.

⁷ 1983-ban a Statisztikai Hivatal elkészítette a Közgazdasági Szemle 1893 és 1949 között megjelent számainak bibliográfiáját (*Közgazdasági Szemle repertórium* [1983]). A Közgazdasági és Államtudományi Egyetem Digitális Archívumában pedig a Nemzetgazdasági Szemle 1893, 1906, 1908 évi számai eredetiben olvashatók.

⁸ 1949-től a Magyar–Szovjet Társaság Közgazdasági Szakosztályának kiadásában jelent meg havi rendszer-

közlésére szerveződött, de mellette helyet kaptak a hazai gazdasági élet legfontosabb problémáit tárgyaló cikkek is.

A Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle nyolc évfolyamot ért meg. 1954 októberétől a szakma újra Közgazdasági Szemlét vehetett kezébe, a Magyar Tudományos Akadémia közgazdasági folyóiratát. 1955 júliusától a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének orgánusaként, 1967-től a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottságának folyóirataként létezett. 1993-tól a Közgazdasági Szemle Alapítvány adja ki.⁹

Közgazdasági Szemle, 1954. új folyam

A Közgazdasági Szemle megindítását vagy újraindítását a tudományos közvélemény ma is Nagy Imre nevéhez köti, és az általa képviselt politika győzelmeként értékeli. Alátámasztani látszik az a tény, hogy e hírt Nagy Imre jelentette be az MTA közgyűlésén 1954-ben, és erről tudósított a Szemle beköszöntő szerkesztőségi cikke is. Levéltári forrásokból előkerült dokumentumok alapján azonban inkább a párt „kemény” vonalának kezdeményezése valószínűsíthető.

1954 júliusában az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztály részéről Berei Andor javasolta a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle megszüntetését és egy új szakfolyóirat elindítását.¹⁰ Motiválhatta, hogy Rákosi több alkalommal is keményen bírálta a közgazdaságtudomány elmaradottságát. A tudomány történetében ez gyakorta megtörtént, a kezdetektől stigmaként viselte a „rendkívül elmaradott” minősítést.

Berei is ezzel érvelt, a „közgazdaságtudomány hazai elmaradottságának egyik kifejezője, hogy a közgazdaságtudománynak – szemben más tudományágakkal – nincs önálló és megfelelő elméleti folyóirata.” „Az új közgazdaságtudományi folyóirat megindítása feleslegessé teszi a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemlét. Ugyanakkor a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemlének az utóbbi időben kialakított szerzői gárdája, olvasótábora, valamint gyakorlattal rendelkező szerkesztőségi munkatársai az új folyóirat megindításához kedvező feltételeket biztosít.” Az általa javasolt¹¹ és ténylegesen felálló szerkesztőbizottság azonban eltért a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle egy évvel korábban, 1953

rességgel. 1950-ben a szerkesztőbizottságnak csak elnöke lett Hay László személyében és megszűntek a társelnöki pozíciók. A szerkesztőbizottság tagjai: Antos István, Bebrits Lajos, Berei Andor, Bíró Zoltán, Dégen Imre, Erdei Ferenc, Friss István, Haász Árpád, Karádi Gyula, Karczag Imre, László Aladár, Markovits Jenő, Nagy Tamás, Sulyok Béla, Székely Artur, Szita János, Vas Zoltán, Vásárhelyi István. Felelős szerkesztő: Sömjén Endre.

⁹ Közgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottságának folyóirata. Kiadja a Közgazdasági Szemle Alapítvány. 1993-tól a régi elv szerint az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának a tagjai alkotják a szerkesztőbizottságot.

¹⁰ Berei [1954] Láttá: Rákosi Mátyás elvtárs BIZALMAS! készült 27 pld-ban. MOL M-KS-276-91/12. őe. Berei, Rusznyák és Friss kezdeményezték 1954-ben a Közgazdaságtudományi Intézet megalakítását is.

¹¹ „A szerkesztőbizottság a következő elvtársakból álljon: A szerkesztőbizottság elnöke: *Háy László* elvtárs. A folyóirat függetlenített főszerkesztője: *Fekete Ferenc* elvtárs (a közgazdaságtudományból most végző aspiráns). *Antos István* elvtárs (a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető tanára). *Benke István* elvtárs (a Lenin Intézet a politikai gazdaságtan tanszékének adjunktusa, a közgazdaságtudományi aspiráns). (sic!) *Erdei Ferenc* elvtárs (a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja). *Friss István* elvtárs (a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Közgazdasági Főbizottság elnöke). *Lázár György* elvtárs (az Országos Tervhivatal közg. főosztály vezetője). *Nagy Tamás* elvtárs (a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Közgazdasági Egyetem politikai gazdaságtani tanszékének vezető tanára). *Szabó Gergely* elvtárs (a Nehézipari Minisztérium miniszterhelyettese). *Szabó Kálmán* elvtárs (most végző aspiráns, a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja).” A szerkesztőség tagja lett Szita János.

júliusában megújult szerkesztőbizottságától.¹² (A Szovjet–Magyar Közgazdasági Szemle éppen egyes, később a reformerek szárnyához tartozó szerkesztőbizottsági tagjai nem kerültek be az új Közgazdasági Szemlélt irányító testületbe, miközben a szerkesztőbizottság jórészt változatlan maradt.) A Szovjet–Magyar Közgazdasági Szemle megszüntetése a Szovjetunió nagykövetének, Andropovnak a beleegyezésével történt.¹³

A Közgazdasági Szemle első száma 1954 októberében jelent meg. A szerkesztőségi beköszöntő címében hirdette, hogy e lap „a közgazdaságtudomány fellendítésének szolgálatában” áll. „A Közgazdasági Szemle megindulásával megszűnik a közgazdaságtudomány hazai elmaradottságának egyik kifejezője és fellendítésének egyik akadályja: a megfelelő színvonalú önálló elméleti folyóirat hiánya. ... De a Közgazdasági Szemle nem csupán a közgazdasági írások új fóruma, hanem egyszersmind a közgazdaságtudomány fellendítésére, a párt és a kormány gazdaságpolitikájának tudományos megalapozására hivatott új erő” – fogalmazta meg programját a szerkesztőség. A „gazdaságpolitika tudományos megalapozásának” pártpolitikai igénye és a közgazdaságtan folyamatos alárendelése a politikának végigkísérte a közgazdaságtudomány szocialista történetét (*A közgazdaságtudomány fellendítésének ... [1954] 1. o.*).

Figyelemre méltó, hogy nemcsak gondolatmenetében, de sok részletében és pontatlanságaiban is a cikk Berei Andor javaslatát követte, amelyen jól olvasható a jelzés: „látta Rákosi Mátyás”. A kezdeményezését azonban a külvilág számára Nagy Imre személyéhez kötik. „A Tudományos Akadémia ez évi nagygyűlésének megnyitásakor Nagy Imre elvtárs, a Minisztertanács elnöke bejelentette beszédében a kormánynak azt az elhatározását, hogy a közgazdaságtudomány hazai elmaradottságának megszüntetése céljából – egyéb intézkedések között – népgazdaságunk kérdéseinek széleskörű marxista elméleti feldolgozására hivatott tudományos folyóiratot indít.” (Uo. 2. o.) A Nagy Imre által igényelt új lap a visszakeresztelt *Közgazdasági Szemle* lett.

Az első írások a (kapitalizmusból a szocializmusba való) *átmenet* gazdaságának kérdéseihöz, az „*új szakasz*” *elméleti problémáihoz* és *gyakorlati feladataihoz* kapcsolódtak. A meginduló vita, ma már világosan látjuk, szorosan az 1953. júniusi határozat nyomvonalán haladt.¹⁴

¹² A *Szovjet–Magyar Közgazdasági Szemle* szerkesztőbizottsága 1953 júliusában: Antos István, Csatár György, Erdei Ferenc, Fehér Lajos, Fekete Ferenc, Friss István, Hoch Róbert, Karczag Imre, Magyarai András, Nagy Tamás, Osztrovszky György, Szabó Kálmán, Szita János. 1954-ben kimaradtak: Csatár György, Fehér Lajos, Hoch Róbert, Karczag Imre, Magyarai András, Osztrovszky György. Főszerkesztő Berei előterjesztése szerint: Fekete Ferenc.

¹³ Andropov „a beszélgetés folyamán kifejtette, hogy személy szerint helyesnek tartja az általam közölt álláspontot, és helyesnek tartja, ha a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle, mint a Magyar–Szovjet Társaság kiadványa megszűnik és e helyett az Akadémia kiadásában jelentetünk meg új tudományos folyóiratot. Megkért azonban, hogy a kérdést a nagykövetség többi tagjaival is megbeszéli, és végleges véleményét azután közli. Andropov elvtárs a mai nap folyamán felhívott és közölte, hogy a nagykövetség tagjaival való megbeszélése után a tegnap már előttem kifejtett álláspontját fenntartja, és egyetért a javaslattal.” (*Feljegyzés...* [1954] 5. o.)

¹⁴ 1953. június 12-én formailag a szovjet párt elnökségének meghívására, *de facto* parancsára, egy nyolc főből álló delegáció utazott Moszkvába. Még Moszkvában elkészült az a dokumentumtervezet is, amelyben rögzítették a gyökeres politikai és gazdaságpolitikai változtatásokat személyi és szervezeti következményeivel együtt. Magát a történelmi jelentőségű dokumentumot nem hozták nyilvánosságra. Az ország közvéleménye csak egy hónappal később értesült a fordulatról – akkor, amikor július 4-én a megválasztott új kormány nevében Nagy Imre megtartotta miniszterelnöki programbeszédét.

Gazdaságosság mint információ

Az ötvenes évek elején a tudományos viták a „gyakorlat rész-kritikái”. A valóság megismerése és pontos leírása, vagyis az *információk és informáltság* iránti igény motiválta azokat. Egyik száluk a *gazdaságosság és jövedelmezőség mint szocialista fogalmak* értelmezése és gyakorlata köré tekeredett. A szocialista gazdaság bukásáig vezető hosszú úton válik világossá, hogy valójában nincs is „szocialista” tartalmuk. A tervutasításokat felváltó „piaci” gazdasági szabályozók a piacgazdasággal alkotnak koherens rendszert és mindaddig torzult formában működnek, amíg a működési terenumuk korlátozott.

A viták másik szála a tervezés, a túlzott centralizáció felvetése mentén a *mikroszféra szabadabb gazdasági mozgását biztosító* irányba vezetett.

Az *első kétségek* elméleti igényű, nagyobb nyilvánosságot kapó megfogalmazása: Liska Tibor és Máriás Antal A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás írása a Közgazdasági Szemle első számában.¹⁵ *Mibe kerül* egy termék a népgazdaságnak, és mibe kerül a vállalatnak? Szocialista viszonyok között mi a tartalmuk, és milyen szerepet játszanak olyan központi gazdasági kategóriák, mint a gazdaságosság, az önköltség, a termelékenység, a jövedelmezőség?¹⁶

A különböző szinten elvégzett gazdaságossági számításokból lehet levezetni – írják a szerzők – a gazdaságban kialakítandó struktúrapolitikát, a helyes népgazdasági arányokat, a külkereskedelem szerkezetét. Az autarkiaira való törekvéssel szemben a nemzetközi nyitás mellett érveltek a termékgazdaságban, voltaképpen azonban az importtal szemben a hazai termékek exportjának prioritást adó nézetek ellen kerestek érveket. Hozzáteve, hogy nemzetközi kereskedelmen az idő tájt elsősorban a „táboron” belüli kapcsolatok értették.

Az eredmények és ráfordítások összevetése során azonban a szerzőknek hamar rá kellett jönniük, hogy a jó allokátor a valóságos viszonyokat tükröző ár. A „gazdaságosság vizsgálata felveti egész árrendszerünk igen alapos revíziójának szükségességét, az értéktörvény valóban tudatos alkalmazásának és ezen keresztül egész tervezési és számítési rendszerünk tudományosabb megalapozásának sokoldalú problémáját.” (Liska–Máriás [1954] 94. o.)

A szerzőpáros abból az alapelvből levezetve, hogy a szocialista társadalomban a gazdaságosságot a nemzeti jövedelem alakulása jelzi, megalkotott egy mutatószámot, amely azt fejezte ki, hogy egy forint népgazdasági bérköltségre mennyi devizanyereség jut [gazdaságosság = (a termék világpiacon árszorzója devizaforintban – az összes elhasznált import-termelőeszközök devizaforintban) / az összes hazai munkaráfordítások bérköltsége]. (Uo. 86. o.). A termékexport gazdaságosságának megítélésében tehát vízvonalzó az összes hazai bérköltség 1 forintjára jutó devizanyereség alakulása.

¹⁵ A cikket a következő szerkesztőségi megjegyzéssel vezették be: „Egy ideje a gazdaságosság kérdéséről sok helyen folyik vita közgazdaszaink körében, de eddig csak nagyon kis részben kerültek a különböző vélemények nyilvánosságra. Liska Tibor és Máriás Antal cikkét azzal a szándékkal bocsátjuk vitára, hogy lapunk legközelebbi számaiban minél több olvasónk segíthesse elő hozzászólásával e cikkben felvetett fontos problémák elméleti tisztázását. *A szerkesztőség.*”

¹⁶ „Hogy mit tekintünk eredménynek, és mit ráfordításnak, az társadalmanként, az illető társadalom alap-törvényétől függően változik. A tőkés számára az eredmény a profit, a ráfordítás pedig a tőkés módon termeltetett áru önköltsége ($c + v$), vagyis a termék előállításához felhasznált termelőeszközök és munkaerő ára. A tőkés éppen ezért *nem a társadalmi munkával*, hanem csak *az általa megfizetett munkával* takarékoskodik. ... A szocializmusban a társadalmi munkaráfordítások csökkentésének útja a termelékenység emelése, a termelés szakadatlan növelése és tökéletesítése a legfejlettebb technika alapján. A szocialista és a szocializmusépítő országokban az „eredmény” a társadalmi szükségletek maximális kielégítése; ennek legfontosabb mutatója *a nemzeti jövedelem szüntelen emelkedése*. A gazdaságosságot a szocializmusban az egész társadalom fejlődése szempontjából kell vizsgálni, ahogy Sztálin elvtárs mondta: (Liska–Máriás [1954] 75–76. o.)

A tanulmány valóban vitát váltott ki. A következő évben a szerkesztőség Hozzászólások a gazdaságossági vitához címmel új rovatot nyitott. A rovatjelleg azonban csak átmenetileg élt, és a szerkesztőség esetenként csillagos lábjegyzetben jelezte a cikk hozzászólás jellegét. A szakmai indíttatású reagálások az exportgazdaságossági mutató értelmezésétől, bírálatától és alkalmazásának konkrét problémáitól sokfelé ágaztak. Néhány éven belül az apparátusban rutinszerűen alkalmazták a liskai gondolatokat, bár ez ellen sokszor maga Liska Tibor tiltakozott. Attól tartott, hogy az „ügynevezett gazdaságossági számítások divattá válása csak a valóságos gazdaságossági számítások feltételeit képező helyes ármechanizmus elodázását segíti elő.” – írta később az Ökonosztátban. A valós viszonyokat mutató helyes árrendszert munkássága során egyre fontosabbnak és a gazdaság tervezés előfeltételének tartotta.

A Szemle első számától kezdve megjelentek tudomány múltját kutató elmélettörténeti munkák. Elsőként Mátyás Antal jelentkezett egy nagyobb elmélettörténeti áttekintés részeként elkészült Kossuth Lajos közgazdasági nézeteit összefoglaló tanulmányával (*Mátyás* [1954]). Mátyás Antal azóta is folyamatosan publikálja a hazai és nemzetközi közgazdasági nézetekről és elméletekről írásait a Közgazdasági Szemle hasábjain.

Ösztönözzünk-e, s ha igen, hogyan?

Elméleti választ és gyakorlati megoldást igényelt a jövedelmezőség és gazdaságosság, a ráfordítások és az eredmény vállalati és népgazdasági értelmezése, ellentmondásuk és ennek feloldása; annak a problémahalmaznak a megoldása, amely abból a tételből fakadt, mely szerint a gazdaságosság a szocializmus alaptörvénytörvényében megjelölt cél és az eléréséhez szükséges eszközök legkedvezőbb viszonya.

Az egyik fő feladat az *ösztönzési rendszer* kialakítása. *Kit hogyan és mire?* A fogalmi tisztánlátást zavarta, hogy a szocialista jelszó szerint a vállalat minden egyes dolgozójának a helyi érdekeken kívül a népgazdasági szempontokra is tekintettel kellett lennie. Az egyes termékek előállításának gazdaságosságát a népgazdaság érdekének szempontjából is mérlegelni kellett. A legszorosabban vett *mikroökonómiai* kérdéseket is *makroökonómiai* érdekek mentén kellett megválaszolni. Ez az elméletben meglehetősen nagy zavart okozott. A gazdaságosság fogalma egyre tágult. Született olyan változata is, amelybe az életszínvonal alakulása is beletartozott.

A Közgazdasági Szemle 1954. novemberi, tehát második számában, Szabó Kálmán és Kopátsy Sándor a mezőgazdasági árképzés, a paraszti jövedelem és a termelés alakulása közötti szoros kapcsolatra világított rá. Már az *árképzés* kifejezés – állami *ármegállapítás helyett* – használata is jelzi, hogy a szerzők fel kívánták váltani az akkor érvényes gyakorlatot. Az ár funkciója kettős, hangsúlyozták, nemcsak a „*vásárlóerő alakításának eszköze*”, hanem a „*termelésnek s ezáltal az árualap növelésének is nélkülözhetetlen tényezője*.” (Szabó–Kopátsy [1954] 144. o.) A mezőgazdasági termékek árában megjelenő, a termelés jövedelmezőségét kifejező jövedelem tehát visszahat a termelés struktúrájára, a kínálat szintjére és összetételére. Éppen ezért a globális jövedelmezőség álláspontján állókkal szemben, akik a mezőgazdasági árképzésben csak vásárlóerő-alakító eszközt láttak, a szerzők a termékfajták szerinti jövedelmezőséget hangsúlyozták.

Milyen elvek szerint képződjön ez a jövedelemrés? Válasz erre ártípustól függően adható. Az állam által rögzített, közvetlen hatáskörébe tartozó árak esetében (beadási, szerződéses vagy szabad felvásárlási árak) az árak a termelés növekedésével arányos parasztijövedelem-emelkedést biztosítanak. A szabad felvásárlási árak és a szerződéses árak esetében indokolt lehet a mezőgazdasági árakat és árarányokat a termék termelésére fordított átlagos munka mennyiségétől eltérően rögzíteni, az pedig, hogy mennyivel tér-

jenek el a munkamennyiségtől, a várható kereslettől függ. Ha a kereslet növekedésére lehet számítani, akkor az értékarányos árnál magasabb szinten rögzített ár jövedelmezőbbé teheti az adott termék termelését. (Az etalon az értékarányos, tehát a munkaráfordítással arányos árak biztosítása volt.) Ez az érvelés *voltaképpen belopta a piaci viszonyokat a mezőgazdasági árak képzésébe*. A begyűjtés adminisztratív eszközei helyett egy rugalmasabb módszert alkalmasabbnak találtak arra, hogy a mezőgazdasági termelők hatékonyasága növekedjék.

A kapitalista fogalmak szocializmusban való alkalmazhatóságát kereső, magyarázó cikkek sorába tartozott Bácskai Tamásnak a Hitelgazdálkodásunk új feladatai címmel megjelent cikke. „Mint a kapitalizmus régi kategóriáiból általában, a hitelből is főként a forma, a külső megjelenés maradt meg; a hitel tartalma, funkciói azonban az új szocialista termelőviszonyok alapján, a szocialista népgazdaság szükségleteinek megfelelően gyökeresen megváltozott.” (*Bácskai* [1954] 187. o.) A kapitalista fogalmak alkalmazása az érvelésben abban az időben nem volt teljesen veszélytelen. Tőke, tőkejavak stb., „ideológiailag káros, polgári fogalmak”, amelyek használata érvként szolgált az új egyetem egyik professzorának eltávolításához – írta később Mátyás Antal visszaemlékezésében.

Bácskai felismerte, hogy az új szakaszban meghirdetett gazdasági célok megvalósítása a hitel szocialista elméletének és gyakorlatának újragondolását igényli. Kiindulópontja az az elméleti tétel, hogy a szocializmusban nincs tőke, következésképpen kölcsöntőke sincs. A tervgazdaságban ugyanis a gazdaság természeténél fogva az eszközökből sem hiány, sem fölösleg nem létezik (eszközön értve a tőkét). Átmenetileg, ideiglenesen azonban pénzeszközök szabadulhatnak fel, amelyek révén kialakítható a hitelnyújtás, a hosszú és a rövid lejáratra adott hitelek rendszere. A hitelfolyósítás az állam, illetve a központi bank monopóliuma, tehát a szocializmusban nincs kereskedelmi hitel, vagyis az egyes vállalatok nem hitelezhetnek egymásnak. Hitelviszonyba az állam egyfelől az állami vállalatokkal és szövetkezetekkel, másfelől a lakossággal léphet. Ez utóbbi kapcsolat fő formái: államkölcsön, lakossági takarékbetét, lakossági kölcsön. A „betétek és a kivétek tartósan lecsapódó különbözete a szocialista állam hosszú lejáratú eszközforrása”. (*Bácskai* [1954] 190. o.). A Bácskai által javasolt hitelrendszer a hitelterv elvén működött, a minisztertanács által megszabott hitelkeret elosztásán. Az elosztás szempontjait próbálta bizonyos objektív gazdasági kritériumokhoz kötni, s ezáltal a vállalatokat nagyobb önállósághoz juttatni.

A Konzultáció rovatban megjelent rövid cikk, Árualap és vásárlóerő szerzője Hoch Róbert (*Hoch* [1954]). Hoch ekkor aspiráns volt és a politikai gazdaságtan tanszék adjunktusa. Nem sokáig. Hoch Róbert és Vértes Ágnes, az első ötéves terv tervszámainak felemelése kapcsán már 1951-ben azt bizonygatták, hogy a hús és a zsír árának emelését nem kompenzálja a szappan árának mérséklése. Egy tanszéki vitán hangzott el érvelésük, amely nagy vihart váltott ki, s mikor visszavonására nem voltak hajlandók, arra kötelezték őket, hogy nézetüket ne terjesszék.¹⁷ Hoch Róbert fontos felismerése, hogy az árualap és a vásárlóerő egyensúlyát *nem* a vásárlóerő visszafogásával kell megteremteni, hanem növelni kell az árualapot, azon belül is a fogyasztási cikkek termelését. Később is, egész tudományos pályáján próbálta bizonyítani, hogy a hazai fogyasztás, az „erős belső piac” fontos gazdasági növekedést biztosító tényező.

A decemberi szám félig-meddig ünnepi szám volt, az elmúlt tíz év értékelése, áttekintése. Erdei Ferenc eufórikus bevezetőjét Friss István írása követi, amelyben szigorúan marxi és sztálini alapokon vázolta fel a magyar népgazdaság fejlődésének útját.

A szocialista bővített újratermelés ekkor még kikezddhetetlen feltétele a termelési eszközök termelésének elsődleges növekedése. A növekedés ütemének, a népgazdasági ará-

¹⁷ Csapó László szóbeli visszaemlékezése szerint.

nyok kialakításának rendíthetetlen elméleti szabálya volt az a tétel, hogy a termelési eszközök gyártásának (akkori terminológiával: az I. osztály termelésének) a fogyasztási cikkek (a II. osztály) termelésénél gyorsabb ütemben kell növekednie. (Gyakorlati következménye az erőltetett iparosítás, azon belül a nehézipar s azon belül a gépipar és a kohászat, kitermelő ipar elsődleges fejlesztése). De már az ötvenes évek elején akadnak olyan elméleti emberek a Szovjetunióban is, akik hajlottak legalábbis a kommunizmusba való átmenet idején a két osztály azonos ütemű növekedésének elméleti elfogadására. Ezekről a vitákról a Szemle olvasói már értesülhettek. Erdős Tibor a decemberi számban közölt cikkének súlyponti része ugyan Lenin narodnyikokkal és legális marxistákkal folytatott elméleti harcának bemutatása volt, felvetette azonban: ha „aránytalanságot kell megszüntetni, akkor bizonyos ideig a két osztály fejlődési üteme megegyezik, esetleg átmenetileg a II. osztály fejlődési üteme meghaladja az I. osztályét. Az ilyen esetek azonban kivételek.”.... „A hiba kijavítása idején” tehát a két osztály növekedési ütemét közelíteni lehet egymáshoz, lassítva az első, és gyorsítva a második osztály növekedését (Erdős [1954] 288–289. o.).

A decemberi szám jelentőségét a Központi Statisztikai Hivatal elnökének, Péter Györgynek A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában címmel írt cikke adta meg.¹⁸ Alaphangja az aprólékos központi tervutasításos irányítás kritikája és az ösztönzőrendszer eltorzulásának bemutatása. Javasolta a döntéshozói szint lépcsőzését és vertikális szélesítését, a „tervutasítások” egy részének gazdasági ösztönzőkkel való felváltását, a pénz szervező és ellenőrző funkciójának felhasználását, a kollektív és az egyéni *érdekeltségre* támaszkodást, amelyre nézve a „döntő láncszem a gazdaságosság”. Véleménye szerint a nagyszámú és eredménytelen utasításokkal operáló irányítási rendszert olyan ellenőrzési rendszerrel kellene felváltani, amelyben a vezetés néhány fő követelményen keresztül kezében tartja a teljes gazdasági szférát. Péter György ilyennek ítélte az anyagi érdekeltséget. A „gazdaságosság a népgazdaság fejlesztésének emeltyűje,” pénzügyi oldalról a jövedelmezőségben fejeződik ki, vagyis vállalati szinten a gazdaságosság a vállalat nyereségességén mérhető le. Ebből az alaptételből és a megjelölt eszközökből számára logikusan következett, hogy a *vállalati jövedelmezőségben való érdekeltség* az a gyűjtőpont, amelyre a kollektív és az egyéni érdekeltség is építhető. Számára evidencia, hogy a vállalatok nyereség szerint felállított rangsora a minőségi különbségüket is kifejezi. A jövedelem differenciálódásából adódó problémákat a következőképpen hártotta el a szerző: a „haszon”, a „nyereség”, a „jövedelmezőség” stb. csak szóhasználatukban hasonlítanak a kapitalista ösztönzési formákra, szocialista termelési viszonyok között, nem veszélyeztetik „a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmi helyzetét” (Péter [1954] 322. o.).

A fogyasztási cikkek területén a kereslet tölti be az „ellenőrző” szerepet. A fogyasztó dönt arról, hogy az adott minőségben, választékban és áron rendelkezésre álló termékek értékesíthetők-e. A vásárlóalap és az árualap egyensúlya Péter szerint akkor biztosítható, ha vannak megfelelő minőségben és választékban rendelkezésre álló készletek, az árszínvonal és az árarányok megfelelők. Ha az „árak egy része csak ritkán és nehezen, csak sorban állás vagy kiutalás stb. révén szerezhető meg, akkor nemcsak az értéktörvényt szegjük meg, hanem azt a követelményt is, amely szerint a javak elosztásának a végzett munka arányában kell történnie (uo. 310. o.). Péter György szerint a *hatóságilag kép-*

¹⁸ Szamuely László úgy emlékszik, neki Balázs Sándor mondta, hogy a cikk már jóval december előtt ott hevert a szerkesztőségében, mivel a lap első számában kívánták publikálni. Novemberben jelent meg ugyanis Balázs Sándor a „tervmutatósámok körének »szűkítését« és a nettó nyereségérdekeltség bevezetését javasoló, vitát kiváltó cikke (Balázs [1954]). Megjegyzem, a tervmutatósámok „szűkítése” pártpolitikai döntés volt. Gerő Ernő kongresszusi beszédében is meghirdette, és e célból különféle szakbizottságok is alakultak.

zett, mozgó áraknak a valós helyzetet, a tényleges költségeket kell kifejezniük, a piaci viszonyokat tükrözniük. Azon „termékeknek az árát, amelyekkel kapcsolatban bármely okból tartósan lehet aránytalanságokra számítani, a többiekénél kisebb mértékben szállít-suk le, vagy ezen cikkek árának leszállítását későbbre halasszuk.” (Uo. 311. o.)

Két évvel később Péter György álláspontját jobban megérthetjük egy kérdésre adott válaszából.¹⁹ A helyes árrendszeren nem olyan árrendszert értett, amelyben az árak szizomográfyszerűen ingadoznak. (A közgazdasági bizottság ülésein még pontosabban fogalmazott Nagy Tamással folytatott heves szópárbajban.) A termelők közötti verseny azt jelenti, hogy az olcsóbban termelő vállalat termékét olcsóbban adhatja. Az arányoknak oly módon kell az önköltségarányokat tükrözniük és a kereslet-kínálat közötti egyensúlyt megteremteniük, hogy „az árak révén a termékek eljussanak azokhoz, akiknek a termé-kekre szükségük van” (Péter [1956] 75. o.). Amennyiben valamely termék kereslete meghaladja a kínálatot, és a vállalatnál többletjövedelem keletkezne, akkor ezt a jövedel-met el lehetne vonni a vállalatól.

A „terv és piac” egymáshoz való viszonyulásának évtizedeken át folytatott vitái sorá-ban Péter György egy hatékonyabb, piaci elemekkel is operáló tervgazdálkodás koncepcióját képviselte. Azzal érvelt, hogy az ésszerű árak, a hatékonyságot helyesen mérő nyereségviszonyok kialakítják a vállalatok racionális árutermelő magatartását. A szocia-lista tervgazdaság keretein belül maradván viszonylag nagyobb szerepet szánt piaci jellegű viszonyoknak és mozgásoknak. Péter György korai írásai a mechanizmus működésének „tökéletesítése” irányába vittek, s az 1968-as reform pilléreit adták. Ezért szokás e cik-kétől eredeztetni a reformgondolat kezdetét.

A magyar közgazdaság-tudományi gondolkodás „intézményesült formájának” felpesz-dülése „tiszavirág” életűnek mutatkozott. A következő évben a szerkesztőség „önkriti-kus” közleményt adott ki. Felelősnek tartották magukat az antimarxista, egyoldalú és fogyatékos cikkek megjelentetéséért, sorra megnevezve a szerzőket és írásaikat. A „leg-utóbbi másfél évben kidolgozott elméleti cikkek egy része egyoldalúnak, tévesnek bizo-nyult, mert a jelenségeknek csak egyes, összefüggésükből kiragadott oldalaira szorítko-zott. A téves elméleti tételek természetesen téves és káros gyakorlati következtetések forrásaivá váltak.” (Feladataink...[1955] 263. o.) A közgazdaságtudomány egyetlen tu-dományszerűségének egy időre újra szűkre szabták a mozgásterét.

Hivatkozások

- BÁCSKAI TAMÁS [1954.]: Hitelgazdálkodásunk új feladatai. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz. novem-ber.
- BALÁZSY SÁNDOR [1954]: Javítsuk meg tervezési módszereinket! *Többszemle*, november. 2–12. o. Újraemlítve: *Szamuely* [1986].
- BEREI ANDOR [1954]: Javaslat A Magyar Szovjet Közgazdasági Szemle megszüntetéséről és az új közgazdaságtudományi folyóirat megindításáról. július 26. MOL M-KS-276-91/12. őe.
- ERDŐS TIBOR [1954]: A marxista újratermelési elmélet továbbfejlesztése Lenin munkáiban. *Közgaz-dasági Szemle*, 3. sz. december.
- FELADATAINK... [1955]: Feladataink a Központi Vezetőség márciusi határozatának megvalósításá-ban. Szerkesztőségi cikk. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. március.
- FELJEGYZÉS... [1954]: Feljegyzés a Politikai Bizottságnak. 1954. augusztus 12. MDP Központi Vezetősége Kulturális és Tudományos Osztály. MOL M-KS-276-91/12. őe.

¹⁹ Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipari Kara által 1956. május 4-én rendezett ankétáról van szó.

- FRISS ISTVÁN [1954]: A magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta. I. rész. A felszabadulástól a hároméves terv kezdetéig. Közgazdasági Szemle, 3. sz. december.
- HALÁSZ IMRE [1874]: Beköszöntő. Nemzetgazdasági Szemle, július.
- HEGEDŰS LÓRÁNT–MANDELLO GYULA [1900]: A szerkesztők beköszöntője. Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- HELLER FARKAS [1925]: A szerkesztő előszava. Közgazdasági Szemle, 4. sz.
- HOCH RÓBERT [1954]: Árualap és vásárlóerő. Közgazdasági Szemle, 2. sz. november.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF [1893]: Előszó. Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. Első kötet. I–II. füzet.
- KÖZGAZDASÁGI SZEMLE REPERTÓRIUMA ... [1983]: A Közgazdasági Szemle repertórium 1893–1949. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest.
- A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY FELLENDÍTÉSÉNEK...[1954]: A közgazdaságtudomány fellendítésének szolgálatában. Közgazdasági Szemle, 1. sz. október.
- LISKA TIBOR [1988]: Ökonosztát. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- LISKA TIBOR–MÁRIÁS ANTAL [1954]: A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás. Közgazdasági Szemle, 1. sz. október.
- LÓNYAY MENYHÉRT [1874]: A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó Kormányzatra. Nemzetgazdasági Szemle, július.
- MÁTYÁS ANTAL [2001]: Tények és visszaemlékezések. Aula Kiadó, Budapest.
- PÉTER GYÖRGY [1954]: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában. Vitacikk. Közgazdasági Szemle, 3. sz. december.
- PÉTER GYÖRGY [1956]: A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SZABÓ KÁLMÁN–KOPÁTSY SÁNDOR [1954]: A mezőgazdasági árak képzésének néhány kérdése. Közgazdasági Szemle, 2. sz. november.
- SZAMUELY LÁSZLÓ [1986]: A magyar közigazdasági gondolat fejlődése, 1954–1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.